

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора педагогічних наук, доцента
БОЯРСЬКОЇ-ХОМЕНКО АННИ ВОЛОДИМИРІВНИ
про дисертацію

Вертеля Антона Вікторовича

**«ПСИХОАНАЛІТИЧНА ПЕДАГОГІКА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ
ЗАРУБІЖНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ ХХ СТОЛІТТЯ»**

Поданої на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
(спеціальність 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки)

Актуальність теми наукової роботи та її зв'язок із галузевими науковими програмами. Подана до захисту дисертаційна робота Антона Вікторовича Вертеля присвячена вивченню актуальної педагогічної проблеми, пов'язаної з теоретичними та практичними аспектами зарубіжної психоаналітичної педагогіки ХХ століття. Водночас, у контексті реформування та розвитку сучасної української освіти, особливого значення набуває необхідність дослідження процесів організації, розвитку, що відбувалися в західній освіті в цілому і в психоаналітичній педагогіці зокрема в досліджуваній період та інтеграції їх в український освітній простір.

Актуальність дослідження А. В. Вертеля посилюється й тим, що вивчення модернізаційних ініціатив зарубіжної психоаналітичної педагогіки ХХ ст., урахування позитивного історичного досвіду є одним із джерел модернізації сучасної національної освітньої системи.

Необхідність розв'язання досліджуваної проблеми актуалізує суперечність між потребою науковців у вивченні й узагальненні історико-педагогічних надбань зарубіжної психоаналітичної педагогіки та практичною відсутністю систематичних наукових розвідок із досліджуваної проблематики в Україні, важливістю модернізації підготовки педагогів і недостатнім вивченням реформаційних історичних процесів у зарубіжній освіті.

У цьому контексті дисертаційне дослідження, виконане Вертелем Антоном Вікторовичем, є на часі та має вагоме значення для теорії освіти й психолого-педагогічної практики.

Важливо відзначити, що дисертацію виконано відповідно до наукової тематики комплексного дослідження кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка в межах комплексної теми «Теоретичні та методичні засади інноваційного розвитку освіти у національному, європейському та глобальному контекстах» (реєстраційний номер 0121U107883).

Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації.

У результаті проведеного дослідження дисертантом: проаналізовано джерельну базу дослідження; виявлено теоретико-методологічні засади дослідження розвитку зарубіжної психоаналітичної педагогіки; розкрито загальнопсихоаналітичні та філософські засади розвитку зарубіжної психоаналітичної педагогіки; розкрито особливості раннього розвитку дитини з

позиції теорії об'єктних відносин та теорії прив'язаності; охарактеризовано вплив еґо-психології на розвиток зарубіжної психоаналітичної педагогіки; експліковано досвід успішної екстраполяції психоаналітичної теорії в педагогічну практику на прикладі закладів освіти різних типів; розроблено рекомендації щодо можливостей творчої імплементації прогресивного досвіду зарубіжної психоаналітичної педагогіки на національному ґрунті.

Нові факти, одержані здобувачем.

На основі загального вивчення дисертації А. В. Вертеля можна стверджувати, що наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що в ньому:

– *вперше* в українській педагогічній науці окреслено теоретико-методологічні засади та досвід зарубіжної психоаналітичної педагогіки задля його творчої імплементації на національному ґрунті; розроблено методологічну модель історико-педагогічного дослідження феномену зарубіжної психоаналітичної педагогіки; розкрито загальнопсихоаналітичні та філософські засади розвитку зарубіжної психоаналітичної педагогіки, зокрема педагогічні ідеї представників класичного психоаналізу З. Фрейда, К. Абрахама, Ш. Ференці, В. Райха; експліковано концепцію виховання в контексті індивідуальної психології А. Адлера; висвітлено педагогічні ідеї К. Г. Юнга; розглянуто концепції О. Ранка і С. Грофа як основу психоаналітичної перинатальної педагогіки; окреслено педагогічні ідеї в гуманістичному психоаналізі Е. Фромма; висвітлено педагогічні ідеї в структурному психоаналізі Ж. Лакана; експліковано психоаналітичну теорію об'єктних відносин М. Кляйн як підґрунтя осмислення раннього розвитку дитини та психоаналітичну концепцію раннього розвитку дитини М. Малер, яка має фундаментальне значення для педагогіки в контексті теорії нормального та аномального розвитку дітей; розглянуто концептуальну модель найбільш раннього розвитку дитини Д. Віннікотта та Р. А. Шпіца; обґрунтовано методологічні аспекти теорії прив'язаності Дж. Боулбі; висвітлено питання експериментальної верифікації теорії прив'язаності в концепції М. Ейнсворт; охарактеризовано вплив еґо-психології на розвиток зарубіжної психоаналітичної педагогіки; розкрито новаторські ідеї А. Фрейд у сфері психоаналітичної педагогіки; висвітлено методологічні суперечки А. Фрейд і М. Кляйн; експліковано епігенетичну концепцію еґо-ідентичності й психосоціального розвитку дитини Е. Еріксона в контексті зарубіжної психоаналітичної педагогіки; продемонстровано досвід успішної екстраполяції психоаналітичної теорії в педагогічну практику на прикладі закладів освіти різних типів; розроблено рекомендації щодо можливостей творчої імплементації прогресивного досвіду зарубіжної психоаналітичної педагогіки на національному ґрунті; *уточнено* концепт «психоаналітична педагогіка» як предмет наукового дискурсу.

Окремо варто зауважити, що у *вітчизняний науково-педагогічний дискурс введено* невідомі та маловідомі праці психоаналітиків, представлених лише іноземними мовами (англійською, німецькою, французькою).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Одержанню вірогідних і обґрунтованих результатів дослідження сприяло застосування відповідного наукового інструментарію, який складається із застосування вивічених автором методів наукового пізнання, а саме: загальнонаукових – аналіз, синтез, зіставлення, узагальнення, систематизація; конкретно наукових – метод моделювання, що дозволив розробити методологічну модель історико-педагогічного дослідження феномену психоаналітичної педагогіки на теренах Західної, Центральної Європи та США у XX столітті; історико-ретроспективний, що дозволив осмислити динаміку розвитку напрямів у межах психоаналітичної педагогіки, що мають парадигмальний характер; історико-педагогічний – для обґрунтування концептуальних засад дослідження феномену «психоаналітична педагогіка», уточнити особливості генези, динаміки розвитку ідей у межах зарубіжної психоаналітичної педагогіки у хронологічній послідовності; а також бібліографічний метод, біографічний, історико-системний, історико-типологічний, метод педагогічної реконструкції, історико-генетичний, порівняльно-зіставний, діахронний аналіз.

Дослідник залучив об'ємну (потужну) джерельну базу (1019 найменувань, з них – 803 – іноземними мовами), що дозволило сформулювати відповідні узагальнення і ґрунтовні висновки. Аналіз тексту дисертації А. В. Вертеля та змісту публікацій дисертанта дають змогу дійти висновку про наукову обґрунтованість і вірогідність викладених ним результатів.

Значення для науки і практики отриманих наукових результатів.

Не викликає сумніву практична значущість пропонованого дослідження, оскільки фактологічний матеріал і потужна джерельна база можуть стати основою для подальших наукових розвідок з історії педагогіки, розробки спецкурсу з історії психоаналітичної педагогіки; збагачення змісту курсів із загальної педагогіки, історії освіти й педагогічної думки та порівняльної педагогіки

Матеріали дослідження, а також джерельна база будуть корисними в подальших наукових пошуках у відповідних галузях наукового знання, освітньому процесі закладів вищої, загальної середньої та позашкільної освіти, діяльності закладів соціального захисту, інституційного догляду, перинатальних центрів та центрів раннього розвитку дитини.

Основні положення і результати дослідження впроваджено в освітній процес закладів вищої освіти: Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії; **в освітній процес закладів інституційного догляду:** комунального закладу Сумської обласної ради – Сумський дитячий будинок імені С. П. Супруна; **в діяльність закладів соціального захисту:** обласної комунальної установи Сумської обласної ради «Соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», комунальної установи Сумської міської ради «Центр матері та дитини»; **в діяльність**

закладів охорони здоров'я: комунального некомерційного підприємства «Клінічний перинатальний центр Пресвятої Діви Марії», що підтверджено відповідними довідками, розміщеними в додатках до дисертації.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність загалом.

Робота має логічну, науково обґрунтовану структуру. Зміст дисертації складають вступ, п'ять підрозділів, висновки до них, загальні висновки до роботи, перелік використаних джерел і додатки.

У вступі дисертації автор представив усі необхідні елементи: чітко виписав актуальність, зв'язок роботи з науковими програмами і планами, сформував об'єкт, предмет, мету і завдання роботи, окреслив хронологічні та територіальні межі дослідження, обґрунтував наукову новизну, а також теоретичне та практичне значення отриманих результатів дисертації, надав відомості щодо апробації основних положень дослідження та їхнього впровадження в практику діяльності і освітній процес закладів різного типу.

У першому розділі – **«Теоретико-методологічні засади дослідження розвитку зарубіжної психоаналітичної педагогіки»** – окреслено концептуальні засади зарубіжної психоаналітичної педагогіки. Визначено місце і роль психоаналізу в системі гуманітарних наук і філософії. Доведено, що психоаналіз необхідно розглядати не як однорідну (цілісну) систему, а як сукупність поєднаних у межах загальної методології підсистем. Окреслено вплив психоаналізу на сферу педагогічної науки. Обґрунтовано концепт і контекст терміну «психоаналітична педагогіка». Автором доведено, що психоаналітичні концепції мають як методологічний базис, так і методичний інструментарій для розв'язання сучасних проблем розвитку, навчання і виховання. Здійснено огляд наукової літератури з теми дослідження. Доведено, що попри значну кількість праць, присвячених педагогічним аспектам психоаналітичної теорії і практики, сьогодні відсутні фундаментальні праці, присвячені ґрунтовному аналізу психоаналітичної методології для вирішення актуальних завдань навчання і виховання. Показано, що відсутні наукові розвідки, які розкривають генезу та еволюцію педагогічних поглядів в межах психоаналітичної традиції й екстраполяції психоаналітичної теорії в педагогічну практику.

Автором розроблено методологічну модель історико-педагогічного дослідження феномену зарубіжної психоаналітичної педагогіки, що являє собою систему елементів, які в сукупності дозволяють з певною точністю відтворити процес дослідження. Запропонована модель включає цільовий, теоретико-методологічний, загальнопсихоаналітичний, контекстуально-психоаналітичний, екстраполяційно-імплементаційний блоки.

У другому розділі – **«Загальнопсихоаналітичні та філософські засади розвитку зарубіжної психоаналітичної педагогіки»** розглянуто педагогічні ідеї представників класичного психоаналізу З. Фрейда, К. Абрахама, Ш. Ференці, В. Райха. З'ясовано, що для перших психоаналітиків велике значення мав період раннього дитинства. Уточнена класична теорія психосексуального розвитку дитини і його стадіальна послідовність. Експліковано концепцію виховання в контексті індивідуальної психології

А. Адлера. Показано, що А. Адлер поєднав результати психологічної та педагогічної науки, став фундатором унікальної концепції виховання та створив технологію реалізації цієї концепції, основою якої є ідея гармонізації індивідуальних та суспільних інтересів.

Розглянуто педагогічні ідеї К. Г. Юнга. Охарактеризовано стадії розвитку дитини з позицій аналітичної психології. Проаналізовано значення несвідомого виховання. Проаналізовано феномен дитячої обдарованості та психічні розлади в контексті психоаналітичної педагогіки. Доведено, що методи виховання, запропоновані К. Г. Юнгом, слід застосовувати не лише до дитини, а й до самого педагога. Розглянуто концепції О. Ранка і С. Грофа як основу психоаналітичної перинатальної педагогіки. Доведено, що концепція «вольової терапії» О. Ранка в галузі педагогіки набуває важливого значення як позитивна виховна система. Показано вплив концепції травми народження О. Ранка і базових перинатальних матриць С. Грофа на пренатальну педагогіку. Розглянуто педагогічні ідеї в гуманістичному психоаналізі Е. Фромма. Доведено, що мета виховання, за Е. Фроммом, – це формування та розвиток внутрішньої незалежності дитини та її неповторної індивідуальності. Висвітлено педагогічні ідеї в структурному психоаналізі Жака Лакана і їх вплив на розвиток зарубіжної психоаналітичної педагогіки.

У третьому розділі – **«Ранній розвиток дитини з позиції теорії об'єктних відносин та теорії прив'язаності»** – експліковано психоаналітичну теорію об'єктних відносин М. Кляйн як підґрунтя осмислення раннього розвитку дитини. Показано, що теорія М. Кляйн є перехідною між класичними психоаналітичними теоріями і теоріями об'єктних відносин, у яких ураховується вплив зовнішніх об'єктних відносин на розвиток дитини. Доведено, що завдяки М. Кляйн змінилось уявлення про процеси, які відбуваються в системі «мати – дитина». Експліковано психоаналітичну концепцію раннього розвитку дитини М. Малер, яка має фундаментальне значення для педагогіки в контексті теорії нормального та аномального розвитку дітей. Показано, що діти, які мають позитивний досвід ранніх об'єктних відносин, демонструють соціально-психологічну адаптацію. Розглянуто концептуальну модель найбільш раннього розвитку дитини Д. Віннікотта. Показано, що на ранніх етапах після народження, немовля неможливо розглядати як самостійний суб'єкт, а тільки в діаді «мати-дитина». Проаналізовано важливі для педагогіки поняття, введені Д. Віннікотом, а саме: «ідеальна» мати, «погана» мати, «достатньо хороша» мати.

У дисертації експлікована психоаналітична концепція раннього розвитку дитини Р. А. Шпіца. Проаналізовано феномен «госпіталізму» як наслідок дефіциту взаємодії із матір'ю. Показано, що розлад виникає під час тривалої розлуки внаслідок перебування в закладах інституційного догляду та в неблагополучних сім'ях. Продемонстровано, що материнська депривація, або деструктивні стосунки в діаді «мати – дитина», призводять до порушень у розвитку. Проаналізовано методологічні аспекти теорії прив'язаності Дж. Боулбі в контексті раннього розвитку дитини. Експлікована стадіальна послідовність формування прив'язаності, її типологія та розкриті основні

причині її порушення. Показана важливість теорії прив'язаності Дж. Боулбі для соціально-поведінкових наук і педагогіки. Висвітлено питання експериментальної верифікації теорії прив'язаності в концепції М. Ейнсворт.

У четвертому розділі – **«Вплив Его-психології на розвиток зарубіжної психоаналітичної педагогіки»** – розглянуто новаторські ідеї А. Фройд у сфері дитячого психоаналізу та психоаналітичної педагогіки. Представлено історико-педагогічний екскурс педагогічного поступу А. Фройд. Розкрито специфіку педагогічної діяльності А. Фройд в створеному нею закладі дошкільної освіти «Будинок дітей» та Хемпстедському дитячому будинку, де реалізували ідею створення прикладного, орієнтованого на виховання психоаналізу. Представлено стадії розвитку дитини відповідно до концептуальних положень его-психології. Експліковано методологічні суперечки А. Фройд і М. Кляйн і їх вплив на психоаналітичну педагогіку. Проаналізовано методологічне підґрунтя та концептуальні засади віденської та британської школи дитячого психоаналізу та психоаналітичної педагогіки. Експліковано погляди на дитячу гру з позицій А. Фройд і М. Кляйн. Експлікована епігенетична концепція его-ідентичності й психосоціального розвитку дитини Е. Еріксона в контексті психоаналітичної педагогіки. Доведено, що на відміну від теорії психосексуальних стадій З. Фрейда, вікова періодизація Е. Еріксона описує вплив соціального досвіду протягом усього життя.

У п'ятому розділі – **«Екстраполяція психоаналітичної теорії в педагогічну практику на прикладі закладів освіти різних типів»** – показана екстраполяція психоаналітичної теорії в практику соціально-педагогічної роботи на прикладі виховних центрів А. Айхорна для делінквентних підлітків (Австрія) та виправного закладу «Маленька Співдружність» Г. Лейна (Велика Британія). Показана екстраполяція психоаналітичної теорії в практику навчання і виховання дітей, які мають порушення у психічному розвитку на прикладі ортогенічної школи імені Соні Шенкман Б. Беттельгейма (США). Показана екстраполяція психоаналітичної теорії в практику альтернативного навчання і виховання на прикладі школи «Саммерхілл» О. Нілла (Велика Британія). Показана екстраполяція психоаналітичної теорії в педагогічну практику на прикладі «Зелених будинків» – центрів раннього розвитку дитини Ф. Дольто (Франція). Показана екстраполяція психоаналітичної теорії в педагогічну практику на прикладі психоаналітично-педагогічних виховних консультацій Г. Фігдора (Австрія).

Цінним науковим здобутком А. В. Вертеля є переконливо обґрунтованим рекомендації щодо можливості творчої імплементації прогресивного досвіду західної психоаналітичної педагогіки на національному ґрунті.

Таким чином, дисертація Вертеля Антона Вікторовича за своїм змістом і формою є оригінальним, самостійним і завершеним дослідженням, яке вирізняється актуальністю, науковою новизною, високим ступенем обґрунтованості й вірогідності сформульованих положень і висновків, робить помітний внесок у розв'язання важливої наукової проблеми.

Повнота викладених наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації в опублікованих працях.

Вважаємо, що основні теоретичні положення і результати наукового пошуку А. В. Вертель повною мірою оприлюднив у 67 наукових працях (із них 45 – одноосібні): 5 розділах у колективних монографіях (із них 2 – закордонні), 19 статтях у наукових фахових виданнях України; 3 публікаціях у періодичних наукових виданнях інших держав; 6 статтях, що індексуються Web of Science; 25 публікаціях апробаційного характеру; 9 працях, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Поряд із тим, результати дослідження пройшли належну апробацію під час числених наукових заходів міжнародного і всеукраїнського рівнів. Означене дає підстави стверджувати, що кількість та якість опублікованих здобувачем наукових праць є достатньою. На основі аналізу змісту цих публікацій можемо констатувати, що наукові положення, висновки та рекомендації, які було отримано в результаті дослідження, у друкованих працях викладено достатньо повно.

Відповідність змісту реферату основним положенням дисертації.

Зазначимо, що структурна побудова, зміст та висновки, що викладені в рефераті, повністю відображають результати та положення дисертації. Отже, зміст автореферату та основні положення дисертації є ідентичними.

Дотримання вимог академічної доброчесності.

Вивчення тексту дисертації свідчить про відсутність академічного плагіату, фальсифікації. Автор роботи дотримується норм академічної доброчесної поведінки науковця, завжди посилається на першоджерела, не подає ідей інших авторів без належного цитування.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації.

У цілому позитивно оцінюючи наукове і практичне значення отриманих дисертантом результатів, вважаємо за доцільне зупинитися на деяких зауваженнях й побажаннях щодо змісту роботи:

1. На нашу думку, практичне значення дослідження А. В. Вертеля є значно ширшим, ніж про це скромно зазначає дослідник. Мова може йти про збагачення змісту, концептуальних засад національного та морального-психологічного виховання української шкільної та студентської молоді, використання отриманих результатів наукового дослідження в системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів середньої та вищої школи.

2. У дисертації дещо побіжно розглядається проблема інституалізації психоаналізу загалом і психоаналітичної педагогіки зокрема, а враховуючи міждисциплінарний характер дослідження, доречним, на нашу думку, було би присвятити цьому питанню окремий підрозділ дисертації.

3. Однією з магістральних ліній дисертаційної роботи є дослідження феномену розвитку дитини і особливостей вікової періодизації в зарубіжній психоаналітичній педагогіці в конкретний історичний період. Варто було б, бодай коротко, порівняти психоаналітичні концепції розвитку з їхніми аналогами у вітчизняній психолого-педагогічній науці.

4. У роботі доцільно було би ширше подати авторське бачення перспектив того, як запропоновані рекомендації щодо творчої імплементації прогресивного досвіду зарубіжної психоаналітичної педагогіки на

національному ґрунті відповідають новітнім завданням підготовки фахівців освіти.

5. У тексті дисертації мають місце окремі огріхи редакційного характеру. Не вважаємо за потрібне їх коментувати, оскільки завдання опонента полягає в ґрунтовному аналізі наукової сутності проблеми дослідження.

Утім, означені зауваження й побажання не впливають на загальну позитивну оцінку наукового дослідження А. В. Вертеля та можуть бути опрацьовані в подальшій науковій роботі здобувача.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам.

Аналіз дисертації, реферату та опублікованих наукових праць надає підстави для висновку, що дослідження А. В. Вертеля «**Психоаналітична педагогіка в контексті розвитку зарубіжної педагогічної думки XX століття**» є цілісною, самостійно виконаною, завершеною науковою працею на актуальну тему, що має вагоме теоретичне і прикладне значення.

Усі положення дисертації науково обґрунтовані, мають характер наукової новизни, а висновки і рекомендації сформульовано в роботі виважено й переконливо відповідно до чинних вимог МОН України, які висуваються до докторських дисертацій, викладених у Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1197 зі змінами. Її автор – Вертель Антон Вікторович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук,
доцент, учений секретар,
професор кафедри освітології
та інноваційної педагогіки
Харківського національного
педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди

Анна БОЯРСЬКА-ХОМЕНКО

